

Kahden kielen keskellä

MARIKA TANDEFELT *Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland.* Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 3. Uppsala 1988. 285 s.

Suomessa ilmenevää kaksikielisyyttä on tähän mennessä tutkittu sängen vähän ja enimmäkseen sosiologien voimin ja metodein. Laajempi kielentutkijoiden kaksikielisyyshanke on ollut Helsingfors två språk, jonka ensimmäinen raportti ilmestyi 1980 ja josta mukana olleet tutkijat ovat kirjoittaneet eri yhteyksissä. Kaikkiaan sosiolingvistisesti suuntautunut kaksikielisyyden tutkimus on kuitenkin ollut vähäistä, ja siksi kuluvaan vuoteen 1988 onkin pidettävä eräänlaisena merkkivuotena, sillä maaliskuussa ilmestyi kaksi väitöskirjaa kaksikielisten suomalaisten kielellisestä elämästä. Toinen, Marjut Aikion saamelaisten kielenvaihtoa koskeva väitöskirja tarkastettiin Oulun yliopistossa, toinen, tässä puheena oleva Marika Tandefeltin suomenruotsalaisten kielenvaihtoa koskeva väitöskirja Upsalan yliopistossa. Eriteltävänä on siis samaan aikaan ollut sekä pohjoisen että eteläisen, kahden keskenään sängen erilaisen kielivähemmistömme kehitys ja nykytilanne.

Marika Tandefeltin ensisijaisena tavoitteena on ollut kuvata sitä, miten alkuaan yksinomaan ruotsia puhuvasta ryhmästä tulee ajan oloon kaksikielinen tai yksinomaan suomenkielinen. Samalla

Kirjallisuutta

kun hän kuvaa itse kielen vaihtamista, hän kuvaa myös sitä, miten ruotsin kieli tämän historiallisen prosessin aikana muuttuu. Kirjoittajan otetta voi siten luonnehtia sekä kielisosiologiseksi että (sosio)lingvistiseksi. Perspektiivi on diakroninen ja jossain määrin ehkä jopa futurologinen.

Tandefeltin tapaustutkimuksen aineistona on alkuaan Helsingin pitäjältä lähtöisin oleva suku, jonka viiden sukupolven avulla hän kuvaa pääkaupunkiseudun nopeaa suomalaistumista. Vantaalainen suku sopiikin hyvin esimerkiksi siitä, miten 1800-luvulta alkanut suomalaistuminen on oikein tapahtunut, onhan Vantaa pääkaupunkiseudun kunnista eniten suomalaistunut. Ruotsinkielisiä vantaalaisia on nykyisin vain noin 5 %, kun heitä vielä 1950 oli noin neljännes kunnan asukkaista. Kaksikielisyys on seudulla jo vanha ilmiö, ja siksi ruotsinkielisten osuutta kuvaavat luvut ovat jo pitkään kuvanneet samalla myös kaksikielisten vantaalaisten osuutta kaupungin kokonaisväestömäärästä. Kaupungistuminen on siis jo väestötilastojenkin valossa merkinnyt suomen kielen nopeaa vyörymistä kaupunkiin.

Tandefeltin mukaan kielenvaihtoa analysoitaessa tulee ottaa huomioon sekä kielen funktio että puhujan kompetenssi. Näiden molempien seikkojen huomioon ottaminen on tärkeää, analysoitiin kielellistä prosessia sitten yhteisön tai yksilön näkökulmasta.

Kielenvaihdon tutkimuksen historiaa käsitellessään ja omia näkökulmiaan etsiessään Tandefelt tukeutuu tunnettuihin kaksi- ja monikielisyys tutkimuksiin ja heidän keskeisiin käsityksiinsä. Hän lähtee liikkeelle klassikoksi tulleesta Uriel Weinreichista ja tämän kielikontakteja koskevista teorioista ja päättyy Nancy Dorianiin ja tämän korostamaan kompetenssin heikkenemiseen. Ajatukset ovat esittämisen arvoisia ja Tandefeltin tutkimusjavalinnat heijastavat hyvin hänen omia painotuksiaan. Arvosteluun antaa tässä kohden ehkä hieman aihetta kirjoittajan esitystapa. Tekijä otsikoi teorian tutki-

joittain (esim. J. A. Fishman — språkets domäner tai S. Lieberson — den kommunikativa nyttan), ja tämä tapa on hivenen oppikirjamainen ja pelkistävä. Mielestäni kirjoittaja tulee näin henkilöineeksi liikaa sellaisia keskeisiä ajatuksia, jotka yleensä ovat syntyneet monien tutkimusten tuloksena ja monivaiheisten tutkimusprosessien jälkeen.

Kielenvaihdon ulkoisia edellytyksiä — ulkoisia muuttujia siis — Tandefelt erittelee useasta näkökulmasta. Analyysin perustaksi tekijä esittää mallin, jonka mukaan kielenvaihtoa tulee tarkastella yhteiskunnan, ryhmän ja yksilön näkökulmasta niin menneisyydessä, nykyhetkessä kuin tulevaisuudessakin. Rinnakkain on tarkasteltava sekä lingvistisiä että kulttuurisia muuttujia, jotka ehkä turhankin selvästi tekijän kuviossa (kuvio 2, s. 39) erottuvat toisistaan, vaikka itse analyysissä hän näkeekin ne toisiinsa kietoutuneina.

Tandefelt käsittelee melkoisen määrän erilaisia vaikuttajia, kun hän tarkastelee muuttujia valitsemallaan kolmella tasolla. Yhteiskunnan kannalta keskeisiä ovat sen kielellinen organisoituminen, kiellainsäädäntö ja erilliset instituutiot, kuten esimerkiksi koulu, kirkko ja massakulttuurin tuottajat. Suomenruotsalaisen kielivähemmistön kannalta onkin varsin kiinnostavaa korostaa juuri mainittuja seikkoja, eläähän keskuudessamme edelleenkin sellainen ajattelutapa, että ruotsin kielen säilyvyys olisi jotenkin selviömäisesti taattu pelkästään sillä, että sille on Suomessa suotu virallisen kielen asema. Tandefeltkin tuo selvästi esiin sen, että lainsäädäntö ja muut yhteiskunnalliset järjestelyt pystyvät tukemaan vähemmistökielen puhujayksilöitä säilyttämään kielensä enemmistökielen paineessa. Kun kyseessä on kieli, joka aikaisemmin on ollut maan ainoa virallinen kieli ja jota ymmärretään myös naapurimaissa, on sen puhujan helpompi vakuuttua oman kielen merkityksestä kuin monien huonommassa asemassa olevien vähemmistökielten puhujien. Tällainen yhteiskunnallinen tuki ja his-

toriallinen »etulyöntiasema» voi kuitenkin vain osin taata vähemmistökielen säilymisen, kun taas yhteiskunnan täydellinen välinpitämättömyys luo nopeastikin kielen kuolemislle otollisen maaperän, kuten saamelaisten kielen ja kulttuurin kohtalo osoittaa.

Samassa yhteiskunnassa elävien kieli-ryhmien keskinäisiä suhteita ja kielenvaihdon voimaa arvioitaessa on Tandefeltin mukaan otettava huomioon ainakin enemmistön asenne vähemmistöön, vähemmistön sijoittuminen (enemmistöstä eristäytyminen vai rinnakkainelo), vähemmistön määrä ja kaksikielisten jäsenten asema yhteisössä sekä vähemmistön kulttuurin erikoispiirteet. Yksilön kielelliset valinnat ja ratkaisut ovat siten sidoksissa ryhmän ja yhteiskunnan kielellisiin ratkaisuihin, mutta yksilöt tekevät myös omia ratkaisuja, jotka ajan oloon voivat johtaa erilaisiin tuloksiin. Kahden kielen osaaminen voi olla perustana kaksikielisyydelle, joka saattaa säilyä sellaisenaan monienkin sukupolvien ajan, tai kahden kielen rinnakkainelo voi jo seuraavan sukupolven aikana heiketä ja yksilöt päätyvät enemmistön mukaiseen yksikielisyteen.

Tandefelt on valinnut kohteekseen tietyn biologisen suvun, joka edustaa nähdäkseni hyvin seudun väestönmuutoksia myös muutoin kuin kielen suhteen. Alueellinen liikkuvuus on ollut suhteellisen vähäistä, sosiaalinen liikkuvuus sen sijaan kuvastelee varsin selvästi suomalaisen yhteiskunnan muutosta 1800-luvulta lähtien. Ensimmäisen sukupolven (A) edustajina on Helsingin pitäjässä asunut torpparipariskunta, ja myös seuraavan sukupolven (B) edustajat ovat enimmäkseen maanviljelijöitä tai maatyöläisiä. Kolmannen (C) ja neljännen (D) sukupolven edustajat ovatkin jo siten ammateiltaan ja koulutukseltaan heterogeenisempia, kun taas viides ja nuorin sukupolvi (E) koostuu lähes yksinomaan koululaisista.

Ryhmänsä Tandefelt on jakanut varsinaisesti avaininformantteihin, joita on haastateltu, ja sukulaisiin, joita koskevat

tiedot on hankittu muita teitä. Vanhin, 84-vuotias avaininformantti on ainoa B-sukupolven edustaja, muut 22 avaininformanttia edustavat sukupolvia C ja D eli niitä sukupolvia, joiden elämän aikana yhteiskunnallinen ja kielellinen tilanne yhteisössä on ratkaisevasti muuttunut ja/tai jotka kielellisellä elämäkullallaan ja kielellisillä valinnoillaan ovat tämän muutoksen toteuttaneet. Ikäerot yhden sukupolven sisällä ovat melko suuret: vanhin C-sukupolven edustaja on 72-vuotias, nuorin 38-vuotias, vanhin D-sukupolven edustaja on 43-vuotias, nuorin 12-vuotias. Yhden biologisen suvun valitseminen tutkimuksen kohteeksi ei siten olekaan aivan ongelmatonta, koska saman sukupolven yksilöt edustavat suhteessaan yhteiskuntaan ja ryhmään varsin erilaisia asteita. Siten suvun käsittäminen muuten kuin biologisesti olisi ollut perusteltua ja jossain määrin tarkoituksenmukaistakin. Kielenvaihdon prosessin kokonaiskuvauksen kannalta lieinee kuitenkin sama, valitaanko biologinen vai yhteiskunnallinen sukupolvi tutkimuksen kohteeksi, kun vain kummankin valinnan edut ja rajoitukset selvästi tunnustetaan. Tandefelt esittelee hyvin perusteellisesti sekä valitsemansa ruotsinkielisen yhteisön historian että yksilönsä, joten ongelma ei ymmärtääkseni ole kovin suuri, kunhan lukija pitää mielessään aineiston luonteen aiheuttamat rajoitukset.

Tandefeltin saamat kielellisiä valintoja koskevat tulokset sisältävät yksistään suomalaisen kieliyhteisön kannalta runsaasti mielenkiintoista tietoa, mutta jotta en veisi lukijalta koko nautintoa, otan tässä esiin vain muutamia pääseikkoja. Suomenruotsalaisten ruotsin kielen säilyttäneiden kaksikielisten yksilöiden elämässä vallitsee selvä diglossia: ruotsia käytetään kotona, ystävien parissa ja vapaa-aikana, suomea taas työssä, viranomaisten ja tuntemattomien kanssa puhuttaessa. Tämä diglossia ei elä kielenvaihtajien parissa, koska he ovat naimisissa suomenkielisten kanssa, mikä useimmiten johtaa siihen, että suomi

tunkeutuu myös yksityiselle alueelle. Lisäksi kielensäilyttäjät korostavat ruotsin merkitystä työssään, joskin pitävät selviönä myös suomen kielen osaamista. Kielenvaihtajat eivät pidä mitenkään tärkeänä ruotsin kielen osaamista, vaikka monet heistä työskentelevätkin palveluammateissa. Kielensäilyttäjillä on yleensä enemmän koulutusta kuin kielenvaihtajilla. Kielensäilyttäjät rekisteröityvät ruotsinkielisiksi ja heidän kotikielensä on ollut ruotsi, kun taas kielenvaihtajilla on heterogeenisempi kielellinen tausta. Kielen säilymisen kannalta näyttäisi siis ainakin suomenruotsalaisissa oloissa olevan ratkaisevaa se, että ruotsin kieli pystyy säilymään vahvana kaksikielisen yksilön perheessä ja yksityiselämässä (eksogaaminen pariutuminen voi olla ensimmäinen askel suomalaistumisen tiellä!) ja että kaksikielinen yksilö saa suhteellisen paljon koulutusta, joka osaltaan tukee kielellisen tietoisuuden kehittymistä. Näissä sinänsä ehkä odotuksenmukaisissa tuloksissa on mielestäni paljon sellaista, jonka uskoisin hyödyttävän uusien kielivähemmistöjemme koulutuksen ja elämän ulkoisten puitteiden suunnittelijoita ja antavan virikkeitä ja aiheita myös uusille tutkimuksille.

Marika Tandefelt selvittelee kielenvaihtoprosessia myös konkreettisen kielenaineksen avulla. Hän arvioi 19 kielellisen muuttujan avulla informanttiansa murteellisuutta ja yleiskielisyyttä ja antaa siten samalla yleiskuvaa siitä, miten pääkaupunkiseudun kielellinen standardisoituminen tapahtuu. Ainakin helsinkiläiselle suomenkieliselle lukijalle katsaus antaa runsaasti mielenkiintoista tietoa ja innostaa tarkemmin havainnoimaan ruotsinkielisten pääkaupunkilaisten kielenkäyttöä. Keskeinen ja mielenkiintoinen tulos on mielestäni se, että kielenvaihtajat ovat selvästi murteellisempia kuin kielensäilyttäjät (ks. kuvio 16, s. 186). Kielen säilyminen ja sen muuttuminen kulkevat siis käsi kädessä. Käänteisesti ei kuitenkaan voine tehdä sellaista päätelmää, että vähemmistökielen säi-

lyminen edellyttäisi tietoista murteista luopumista. Murre ei vain voi olla ainoa kielimuoto, joka hallitaan, vaan mitä monipuolisemmat kontaktit kaksikielillä on ensimmäisen kielensä puhujiin, sen varmemmin tämä kieli säilyy elävänä ja käyttökelpoisena.

Tandefelt on myös erillisen testin avulla vertaillut kaksikielisten yksilöiden ruotsin ja suomen hallintaa. Tämä sinänsä mielenkiintoinen kokeilu jää väitöskirjassa hieman irralliseksi, ja toivoa sopiikin, että tekijä itse tai joku muu joskus tekisi vastaavanlaisen, mutta perusteellisemmän analyysin kaksikielisten yksilöiden tavasta ja kyvystä ilmaista samoja asioita eri kielillä.

Kaksikielisyytustutkimus johtaa ymmärtääkseni aina sekä tekijän että lukijan arvioimaan käsiteltävän yhteisön tilannetta kielipoliittisesta näkökulmasta, ja ajatukset ulottuvat tällöin usein hyvin lähelle päivänpoliittisia kysymyksenasetteluja. Vaikka Marika Tandefeltin työ koskee vanhaa ja niin sanotusti kielellisesti suojatuinta vähemmistöämme, sen pohdinnat ja tulokset auttavat ehkä analysoimaan tilannetta myös muiden kielivähemmistöjen kannalta. Ylipäänsä kaksikielisyyttä koskevien tutkimusten äärellä joutuu kysymään, mitä yhteiskuntamme tekee niiden ihmisten hyväksi, joiden kieli on toinen kuin enemmistön kieli. Kun eri kieliä puhuvien kaksi- ja monikielisten määrä lisääntyy Suomessa koko ajan, sopii toivoa, että viranomaiset tutustuvat halukkaasti kaksikielisyyttä koskeviin tutkimuksiin ja selvityksiin ja käyttävät näiden tietoja hyväkseen arkipäivän työssään. Kielentutkijoille taas kaksikielisten määrän ja erikielisten ryhmien lisääntyminen merkitsee uusia mielenkiintoisia tehtäviä ja tutkimusaiheita. Marika Tandefeltin työstä on varmasti hyötyä sekä tutkijoille että vähemmistöjen asioita hoitaville viranomaisille.

PIRKKO NUOLIJÄRVI